

♦♦♦ SZEMLE

♦♦♦ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

BÁRKÁNYI VALKÁN Zoltán, *Balada o starkej / Ballada az öregasszonyról* (Croatica, Budapest 2016) 157 o.

Kétnyelvű, szlovák–magyar kispróza-válogatásnak jelzi a kötet alcíme, pedig nyugodtan nevezhetnénk a pilisi (főleg kesztölci) tótok/szlovákok regényének. Fő vonulata a múltó pilisi élet, az öregek panelba kényszerülése, a generációs ellentétek, családi tragédiák. És, persze, megjelenik e kis közösség sorsdöntő fordulata, a lakosságcsere, az áttelepítés (Cseh)Szlovákiába, majd a negyven év oktalan és kegyetlen szövetkezetesítése, álszent nyugdíjas-búcsúztatása. Mindenekfelett azonban az öregek sorsa, elhanyagolt elmúlása.

Az *Öregasszony balladájának* sötét komorsága a pilisi szlovákság balladája. A maga is nyolcvan felé közelítő szerző-unoka búcsúztatja az öregeket, és maga is búcsúzik a pilisi tájtól, aminek ismeri minden ösvényét, vízmosságát és gyönyörű szlovák helyneveit. Ez igazmondásra, majdhogynem gyónásra készíti, hiszen szeretett tájához méltatlan lenne bármiféle taktikázó „nemzetiségi” körítés. Mindjárt az elején Michal Kara nagypapa szülőprésén a felirat: 1883. sváb mester munkája, aztán a háború, ahol úgy menekül meg a haláltól, hogy egy bosnyák katona szlovák nyelvű jajkiáltása miatt nem dőfi bele bajonettjét. Következnek Kun Béla rekviráló Lenin-fiúi, ők akarják kivégeztetni Esztergomban... majd katonasors Szibériában. Az unokának azonban nincs ideje csak erre a rövid emlékezésre, hiába mondaná tovább gazdag életét az öreg.

Pedig ez az unoka gyermekéje idején nagy megtiszteltetésben részesült nagyapjától: arathatott. Kaszával. Anyja hadiözvegy volt, a nagyszülők segítették őket két testvérével együtt. Sokat bírtak ezek az öregek, de kemények voltak, mint a sors velük.

A kötet számomra egyik legszebb írása az *Iskolai kirándulás*. Itt a dédnagypapa az öreg, és képtelen felfogni, mire való az osztálykirándulás: már három generáció a távolság, időben, térben, egyéniségben. Nem érti az öreg, miért nem elég szép a fiataloknak a falu határa. Őt ifjúkorában Róna örmester kirándultatta (szívmelengető Milo Urban *Élő ostor*ának rokon hangulata!), aki azt ígérte, hogy csak rövid időre mennek valahová, aztán a Don-kanyar meg a fogság évei következtek. Az öreg konokul veszélyesnek tartja a gyerekek egri kirándulását, és minden ellenérv háborús emlékeit hozza felszínre. Annyira félti az úttól dédunokáját, hogy halálfélelmével fenyegeti, de így sem tudja eltántorítani az úttól, sőt a gyerek érthetően egyre erőteljesebben szembeszáll vele. Bárkányi írásművészete hitelesen jeleníti meg az emberélet tátongó szakadékát: a halálát váró, kívánó aggastyán és a szabad dédunoka.

Az író nem véletlenül éppen ebben a prózájában hangsúlyozottan használja a pilisi szlovákok nyelvjárásának szótári és betűnépieségeit. A dédapa konyhai *šezlónon* pihen, a dédunoka úgy fújtat, mint a *mašina*, az osztály pedig *klasa*. És minek a Bükk meg Eger, mikor itt van a gyönyörű *Plešín* (Kopasz), a *Komínova skala* (Kéményszikla), a *Čapáš*, a *Výfuky* (Kifújások), a *Jamy* (Vermek), a *Hérigy*, a *Nýry* (Nyíres), a *Pasínky* (Legelőcske?), a *Bílá* (Fehér), a *Stará skala* (Öreg szikla)?

Több rövid próza különleges értéke ez a nyelv, a teljesen magyar vagy a magyarból, illetve a magyar használatból átvett szavaktól (*bitang*, *Tanácsköztársaság*, *kirándulás*, *sandál*, *sendviče*, *šamlík*, *hold*, *kredenc*, *móres*, *džip*, *nokedle*, *kadarka*, *zaft*, *paprikáš*, *kišbíró*, *dilíš* [gyűlés]) a szlovák archaizmusokig: *gáfor* (kámfor), *chotár* (határ), *cinter* (temető), *perkelt*, *fríštuky* (früstök), *chýr*, *pyré*, *rabuvať*, *lavór* – egészen a helyi nyelvhasználat szerkezeti sajátosságáig: *okoštovať*, *oprobovať*, *jedovať sa* (mérgeledni).

Hiteles ez a nyelvi tanúságtétel is, mint a szlovák sorsvállalás a címadó írásban. Az öregasszony kisebbik lányának paneljába kényszerül, mert ott központi fűtés van, meleg víz, tévé, ami Budapestről Pozsonyba kapcsolható. És míg a fiatalok dolgoznak, panelmagányában sorjáznak az emlékei, egészen másképp, mint egy Papuček-publicisztikában, ahol a keresztúri lakótelep egy szlovák település temetője helyén épült a főváros határában. Ennek az öregasszonynak az országhatárrá vált Duna jut eszébe. Túlpartján idősebbik lánya él az esztergomi hídronc mögött. '47-ben cseh(szlovákiai) agitátoroknak dobolt a *kišbíró dilíšre*. Odaát anyanyelvű iskolák, nagy gazdaságok várják a pilisieket, ahol nem lesz többé *buta tót*, és nem kell becsületes Trpilák nevét Tárnoki *Jánošra* magyarítani. Az öregasszony férje azonban rablásnak minősíti a túloldali (magyar) gazda földjének elfoglalását, nem kell neki vagyona bosszúból az itteni sérelmekért.

Valahol itt gyökerezik a Bárkányi Valkán lelkében érlelődött, a nagyon sötét családi tragédiákon is átsütő szeretet, annak ellenére, hogy kevés a napos oldal az írásokban. Ilyen a *Susedia* (Szomszédok) Palinkója, aki kegyes csalással díóval örvendezteti meg öreg szomszédját. Vagy a *Nemocničné ticho* (Kórházi csend) öreg főkönyvelője, aki igyekszik megvédeni betegtársát a már temetésre költekező feleség morbid kegyetlenségétől. És akad két kedves öreg is, akiknek szeretete sugárzó marad (*Láska nestarne / A szerelem nem öregszik*).

Szerzőnk nagyon szereti népét, nem titkolva sem gyöngéit, sem indulatait, de megtartó keresztény hitét sem. Az öreg Sokolíkot az imádság vigasztalja, Koniarek fohásza *Panenka Mária, Kráľovná nebies* (Szűz Mária, mennyek királynője), Trpilek-Tárkányi harminchárom évet, krisztusi kort dolgozott a bányában, az öreg Kara pedig hálás volt az Úrnak imájával mindenért.

UHRINOVÁ, Alžbeta, *Slovenské písomníctva v Maďarsku po roku 1989. Bibliografía slovenských a dvojjazyčných publikácií* [A szlovák írásbeliség Magyarországon 1989 után. A szlovák és a kétnyelvű publikációk bibliográfiája] (Országos Szlovák Önkormányzat, Békešská Čaba 2017) 430 o.

A 483 bibliográfiai tétel a következő tagolású: I. Történelem, művelődéstörténet (1-82. tétel), II. Nyelvészet (83-105), III. Néprajz (106-158), IV. Szépirodalom, irodalomtudomány (159-189), V. Oktatás, tankönyvek, oktatási segédanyagok (190-406), VI. Bibliográfiák, repertóriumok (407-416), VII. Periodikumok (416-430), VIII. Folyóiratok, újságok (431-437), IX. Egyéb kiadványok (438-483).

Ebből azonnal látszik, hogy a hazai szlovák írásbeliség mennyiségi súlypontja a néprajz, illetve az oktatás. „Beszélő” bibliográfiáról van szó, a kiadványok rövidítés nélküli teljes leírásával. Sőt! A szerzők, közreműködők neve mellett, ha kétnyelvű publikációról van szó, az is szerepel, hogy az illető milyen nemzetiségű, és hol él (pl. magyarországi vagy szlovákiai szlovák, csehországi cseh stb.), részletesen feltünteti a címlapok hátoldalán a kiadvány minden adatát, a grafikusokat, a borítón található valamennyi nevet.

A néprajzi fejezet atlaszokra, monográfiákra oszlik, majd tanulmánygyűjtemények, jubileumi publikációk következnek, végül a néprajzi és folklór-gyűjtemények zárják ezt az igen gazdag fejezetet. A csakugyan gazdag és a jövő szempontjából biztató anyagot néhol zavarja a tudományos és a népszerűsítő jelleg keveredése, de még inkább az ebbe a bibliográfiába nem tartozó kiadványok. Ilyen ebben a fejezetben a 117. tétel a népi gyógyászatról, ami Romániában, a 123. a hagyományos népi foglalkozásokról a szlovákiai

Nyitrán, a 130. népdalgyűjtemény Turócszentmártonban jelent meg, a Pitvaros népdalokat (157.) pedig a nagylaki Ivan Krasko Kiadó, a Romániai Csehek és Szlovákok Demokratikus Szövetsége támogatásával adta ki. Szerzőnk magyarázza ugyan a beszerkesztett, külföldön megjelent kiadványokat, de ez elrajzolja a hazai valóságot, különösen akkor, amikor a magyar nyelvű szlovák témájú hazai írások kimaradtak.

Minden nemzettest fennmaradásának legfontosabb eszköze az oktatás. Az oktatási intézmények: Szarvas (190), Békéscsaba (191), Sátoraljaújhely (196), ismét Békéscsaba (196), Tótkomlós (197), Budapest (198), ismét Sátoraljaújhely (200), majd Szarvas (201) II. kötete. Itt a kronológia akadályozta az áttekinthetőbb szerkesztést, főként a fejezet értékes tudományos anyagának kiemelését. A szerzők bizony kínos és következetlen nemzetiség-minősítése különösen a *Hinni, szeretni, dolgozni. Nemzetiségi tanulmányok* (195) esetében bántó, annál is inkább, mivel ezt meg kellett volna tenni minden „nemzetiség” esetében, mint a nyilván román(?) Fluierás Sípos Lucrétia vagy a horvát oktatással foglalkozó Papp Gáborné, de nem vagyok meggyőződve Mária Alabánová SnS, azaz „Szlovákiában élő szlovák” minősítésének helyességéről. És hol vannak a korrektorok (*jazykovi*), a lektor meg a mellékletek megannyi szereplője? És Demmel József Magyarországon élő szlovák? Ez mind megbocsátható gyermekbetegség, de óvakodni kellene tőle!

A tankönyvek jelentős részét a Nemzeti Tankönyvkiadó bocsátotta közre. A bibliográfia összeállítója didaktikus segítséget nyújt használóinak: „A ... tételekben megtalálhatók a kiadók kódjai, hogy érdeklődés esetén a tankönyvek könnyen megtalálhatók legyenek” (235). Érdekes kezdeményezés volt a tankönyvpótló helytörténeti sorozat, a *Csabai olvasókönyv*, a *Komlói olvasókönyv*, a *Szarvasi olvaskönyv*. Részletes tartalomjegyzékük szerint legalább utalók formájában a tudományos munkák között is helyük lenne.

Jeles anyagról tudósít a „Tudományos monográfiák, összefoglaló szakmunkák”. Ebben *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai (1919–1944)* (5. tétel) részletes tartalomjegyzéke szinte a mű összefoglalója. Szokatlan bibliográfiai megoldás, hogy a címe, nem pedig szerzője szerint regisztrálja a munkát. Annál is inkább, mivel Uhrinová kötetének végén van címmutató. Ugyanez a címleírási probléma valamilyen kiadványnál. A szlovák nyelv mint kritérium úgyszintén problémát okoz, hiszen a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlavisztika-Közép-Európa Intézetének csupán egy-két kiadványa tárgya ennek a bibliográfiának. Különösen vonatkozik ez például Borovi József: *Rozdelenie Ostrihomskej arcidiecezy* c. monográfiájára (13. tétel). E fajsúlyos első fejezet 24–26. tételével megint probléma van. A Zsilinszky Mihályról szóló 26 oldalas füzet Aradon jelent meg, Demmel József könyveit pedig a szlovákiai Kalligram

kiadó publikálta. Bármilyen tiszteletre méltó kezdeményezés is, nem sorolható ebbe a bibliográfiába Štefan Hudák alföldi naplója, amely Zólyom-Szliácson jelent meg (30. tétel), sem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jó néhány kiadványa, amelyek csak nyelvükben szlovákok, de semmi közülük a mai Magyarországon élő szlovákok hagyományaihoz. Különösen kirívó a 44. sz. tétel, *A cseh barokk új interpretációi*, amely még témájában is igen messze van hazai szlovákságunk kérdéseitől. Nem kevésbé kirívó a Pázmány Péter pozsonyi sírhelyéről készült tanulmánykötet (47. tétel). Ugyanígy vitathatók ebben a bibliográfiában a szegedi Gál Ferenc Főiskola és a Rózsashegyi Katolikus Egyetem publikációi (52-55. tétel).

Figyelemre méltó a nyelvtudomány hozzájárulása a magyarországi szlovák nemzettest megőrzéséhez. A két alapkötet, *A szlovák nyelv Magyarországon I-II* (87-88) esetében igen hasznos a részletes tartalmi bontás a használó irányítására. Ugyanez érvényes a konferenciakötetekre is a szlovák nyelv érvényesüléséről kisebbségi környezetben. Itt is van két jeles kiadvány, amely nem tartozna ebbe a bibliográfiába. Igaz, a hazai szlovák kutatóintézet közreműködésével, de a romániai Nagylakon jelent meg Uhrinová beszámolója a magyarországi szlovák nyelv helyzetéről, a másik pedig a *Magyar–szlovák terminológiai kérdések* 2006. évi két esztergomi konferenciájának anyaga és a két ország akadémiai együttműködésének eredményeként a szlovák–magyar, magyar–szlovák szótár (101-102).

Minden kritikus, elsősorban bibliográfi-elméleti, szerkezeti ellenvetésünk ellenére a hazai szlovákság alapvető tájékoztató, tanító, „beszélő” munkáját tartjuk kezünkben, amiért a szerzőnek és minden munkatársának csak elismerés jár. A kiadványok nyelvének, a legalább részben szlováknak az alapkötetelménye azonban erőteljesen megnyírbálta a magyarországi szlováksággal foglalkozó munkák összegzését. Valamennyi erről szóló magyar, esetleg más nyelvű munka kimaradt, sőt nemegyszer kétnyelvűek is. Így e sorok írójának és kollégáinak publikációi vagy például az egész Esztergomi Forrásközpont Sorozat. A bibliográfia szakmai elvárásainak elmaradása, az ismétlődések elkerülése több kötet egy tételbe szerkesztése, a periodikumok és félperiodikumok ésszerű rendezése szinte felére csökkentette volna a bibliográfia terjedelmét. Így több, a hazai szlováksággal magyar nyelven foglalkozó anyag is bekerülhetett volna, és nem lett volna szükség a szerkesztői megjegyzések megannyi magyarázatára. (Ez a bevezető rész is lehetett volna kétnyelvű, miként a tartalomjegyzék és az előszó.)

Szerzőnknek nem kell elnézést kérnie – mindenképpen köszönet és elismerés illeti.

Käfer István

SLÁDEK, Miloš, *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání a pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém* (Památník národního písemnictví, Praha 2017) 718 o.

A fehérhegyi csata utáni időszakot a cseh közvélemény, sőt a tudományosság is sokáig az Alois Jirásek történelmi regénye ihlette „sötétség” szóval jellemezte. Az utóbbi években ez a szemlélet nemcsak megdőlt, hanem a cseh barokk kutatása jelenleg virágkorát éli. A közelmúltban számos értékes tanulmány és monográfia jelent meg a barokk irodalom műfajairól, mint például a barokk dráma, zene, költészet vagy a könyvkultúra. A prédikációirodalom feltárása azonban eddig nem történt meg.

Miloš Sládek a cseh barokkot kutatók középgenerációjához tartozik, számos jelentős műve közül magyar szempontból a legfontosabb a *Makula nélkül való tükör* cseh forrásának (Martin z Kochemu, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny...* szerk. Miloš Sládek, Lucie Peisertová, Tomáš Breň, előszó: Lucie Hučínová, Miloš Sládek; Argo, Praha 2007) kritikai kiadása.

Legújabb könyve a barokk egyik legfontosabb műfaját, a prédikációt vizsgálja, ezen belül is a vasárnapi prédikációt. Egyszerre katalógus és monográfia. A szerző az előszóban leírja, hogy az általa kijelölt időintervallum (1620–1770) alatt olyan sok prédikáció keletkezett, hogy nincs lehetősége teljes áttekintésre és feldolgozásra, ezért a kéziratos anyag kutatásától eltekintett, és a nyomtatott anyagból is csak a legfontosabb prédikációgyűjteményeket dolgozta fel. A 21 kiválasztott prédikációskötetből 10 cseh nyelvű, 1 német és 10 latin.

A könyv négy nagy szakaszból áll, az első általános bevezető fejezeteket ölel fel. Itt leírja, miben rejlett a 17. századi Csehországban a vasárnapok különlegessége és jelentősége; hogyan élték meg az Úr napját a fehérhegy utáni Csehországban; milyen szokások kapcsolódtak hozzá, és hogy tartották be a vasárnapi munkatilalmat. Utána a barokk prédikációt mint irodalmi műfajt mutatja be, kitérve a prédikációk forrásaira, felépítésére, a figyelemfelkeltő szónoki eszközökre, a szövegekben megőrzött, más műfajokhoz tartozó irodalmi emlékekre (versek, történelmi példázatok, bibliai parafrázisok, legendák stb.). Végül a barokk prédikációirodalom utóéletéről és későbbi megítéléséről ír.

A második szakaszban kronologikus sorrendben haladva ismerteti a prédikációskötetek szerzőinek életrajzát és műveiket. Ez a szakasz lexikonszerűen is jól használható az egyes szerzők életrajzának későbbi kutatásaihoz. Pontos szakirodalmi hivatkozások mellett itt találhatóak az egyes források lelhelyei is.

A harmadik rész maga a katalógus, amelyben az egyházi év ünnepei és vasárnapjai szerint csoportosítja a prédikációkat, röviden összefoglalja tartalmukat, és összeveti őket, kiemelve az egyéni sajátságokat. A fejezet végén található a tárgymutató, vagyis a témák mutatója, ezt követi a szerzőké.

Az utolsó részben a szövegközlés alapelvei, a rendkívül terjedelmes irodalomjegyzék, a névmutató és képek mellett részletes rezümék találhatók, angol, lengyel és magyar nyelven. A téma miatt indokolt lett volna német nyelvű is.

A könyv egyszerre jól használható adatbázis további kutatásokhoz és az összegyűjtött anyag alapos értő feldolgozása. A forrásként kiválasztott prédikációk azonban a gazdag csehországi prédikációirodalomnak csupán töredékét jelentik. Ezért érdemes lenne a közeljövőben a kutatást kiterjeszteni, és legalább bibliográfiai szinten teljes képet adni erről a műfajról.

Kovács Eszter

KOVÁCS Eszter – MÉSZÁROS Andor (szerk.), *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben* (Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány – ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Vallástudományi Központ – Országos Széchényi Könyvtár, Esztergom-Budapest 2017) 178 o.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlavisztika-Közép-Európa Intézetének egyre alkotóbban nyomába lépő Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány újabb kötetét mutathatjuk be Husz Jánosról a magyarországi művelődésben. A korábban szlovák tematikájú túlsúlyt mostanában a Pázmányon végzett két bohemista, Kovács Eszter és Mészáros Andor egyenlíti. Ez a folyamat Mészáros Andor *A cseh elem a magyar polgárosodásban* c. alapvető fontosságú monográfiájával indult, még a Pons Strigoniensis tanulmánysorozat utolsó tagjaként, majd az Országos Széchényi Könyvtár meghatározó bekapcsolódásával Kovács Eszter két kötete következett a cseh–magyar jezsuita összefüggésekről *Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószóllója*, illetve *Islámismeret Csehországban a 16–17. század fordulóján* címmel, nemrégiben pedig Mészáros Andor, szintén egykori pázmányos szerzőtársa, Halász Iván és Illés Pál Attila *Visegrádi kézikönyvét* mutathattuk be. Ez utóbbi borítóján a V4-ek országainak térképe és a fővárosaikat összekötő vonalak kifejező ábrája látható.

Nem gyengíti az egyébként igen erős és kölcsönösen állandóan erőteljesen művelt lengyel vonalat, ha felhívjuk a figyelmet egy kissé szerényebb egyenlő szárú háromszögre, amelynek csúcsai a magyar, a cseh és a szlovák

nemzeti kultúra. Ezek összekötéséből az következik, hogy a magyar–cseh szellemi érintkezés nem vizsgálható a cseh–szlovák, illetve a magyar–szlovák nélkül, és ugyanígy a magyar–szlovák a cseh, valamint a cseh–szlovák a magyar nélkül. Örvedetesen gyarapodó kiadványaink kitűnően példázzák a megboldogult Firon Andrásnak, az egykor volt Amicus Egyesület társalapítójának szellemes háromszögét. Körültekintően kell fogalmaznunk: a Magyarország szlovák etnikai régiójában használatos, a mai szlovákok ősei által beszélt és írott szláv nyelv közvetítőként szolgálhatott cseh–magyar, sőt lengyel–magyar összefüggésben is. Arra kell „csupán” vigyázni, hogy a „szlovák” nem a mai szlovákot jelenti, a „magyar” pedig elsősorban magyarságot, amint azt kötetünk címe is igen helyesen jelzi.

Jellemző példa erre Berkes Tamás kiváló tanulmánya, amelyben a szerző Pavel Jozef Šafářik *Slovanské starožitnosti* c. művét a magyar olvasó számára egyértelműen a cseh művelődés emlékei közé sorolja. Ebből nem tudható meg Pavol Jozef Šafářik szlováksága, aki azonban Jan/Ján Kollárral és Jiří/Juraj Palkovič-csal együtt a leghatározottabban szembefordult az „igazi” szlovák elszakadással a cseh iránytól. Hasonló jelzés olvasható Sixtus Polom-Kotari *Jan Hus és a huszitizmus a „hosszú” 19. század cseh protestantizmusában* c. előadásában Palacký értelmezéséről, miszerint a Berkes-tanulmányt aláhúzva említi a cseh történetíró politikus evangélikus elkötelezettségét, ami megint csak a magyarországi szlovák nemzeti mozgalom kötődésére utal. Haraszi Szabó Péter olyan magyarországi tanítványokról szól, mint Mathias de Zolio, Nicolaus de Zilina vagy Johannes de Neczpal. Dicséretes lapalji megjegyzése: a hallgatók neveit a forrásokban szereplő alakban használja, eltérően a cseh hivatkozásoktól, amelyek a zólyomi huszitát szlováknak nevezik, ami ugyanolyan helytelen, mintha mi Zólyomi Mátyásnak, Zsolnai Miklósnak vagy Necpáli Jánosnak titulálnánk őket.

Ez az objektivitás jellemzi egész kötetünket. Korompay Klára *ügynevezetnek* nevezi a Huszita Bibliát, Lauf Judit izgalmas tanulmányában az Esztergomban őrzött huszita antifonále cseh szövegének értelmezése: „Ez a szkriptor a húsvéti időszak nagyszombati szertartásához az antifónák cseh nyelvű fordítását írta be a sorok közé. A nemzeti nyelv használata nem kizárólagosan, de huszita gyakorlatra utalhat.” Az Esztergomi Egyházmegyében nem számított idegennek a cseh. Nagyszombat városa – ugye nem tévesztjük össze a húsvéti terminussal – Mátyás korában nemzeti nyelvű papot kért és kapott Morvaországból. Pázmány tót nációjának a cseh nyelv is megfelelt. Ugyanígy Mészáros Andor előadásában a cseh exulánsok nyomdairól, amelyek kiadványaiban a *český aneb slovenský* terminus szerepelt.

Jól illeszkedik ehhez Vesztróczy Zsolt Jókai-elemzése, miszerint „írásai-ban a huszitákat a legtöbb esetben a csehekkel, kisebb részben a szlovákok-

kal azonosította”. Ám korántsem a *Gazdag szegények* Frányójával, Madách *A civilizátorának* Janójával, Gárdonyi drótosával vagy Molnár Ferenc Janójával, no meg Mikszáth Pongrácz grófjának tót harcosaival, hanem a cseh nemzeti ébredés csehszlovák nemzetről álmodozó törekvéseivel.

Rendkívül fontos, időszerű, kiváló témaindító kötetről van szó. Kár, hogy a szlovákokat kihagytuk belőle, pedig ők is magyarországiak, és huszita hagyományuk kezelése a cseh összefüggéseknek megfelelően alakult. Annál is inkább, mivel Zdeněk Vybíral és Vlhová Wörner írása nem igen kapcsolható Magyarországhoz, Pišna analízisei nemkülönben, és Kovács Eszter tanulmányát csupán szerzőjének magyarországi bohemista mivolta indokolja.

Érdekes színfolt a könyvtörténész Verók Attila kitűnő írása Martin Schmeizelről, a periodikum- és hungarikum-könyvtár alapító erdélyi szász polihisztrorról, valamint a mai Újvidék környéki egykori huszita művelődésről Rokay Péter és Rokai Melina előadása, megint csak a déli szláv nyelv közvetítő szerepének regisztrálására.

A szerzők-szerkesztők figyelmébe ajánlok néhány régiséget. Az első magyar nyelvű nyomtatott Husz-írás 1791-ben jelent meg a Sokféle első darabjában Sándor István tollából *Húsról* címmel. Két évvel később Cházár András említette a cenzúrával kapcsolatban, Edvi Illés Pál *Husz János és ama nagy Hitű asszony* címmel írt róla 1831-ben a *Felső Magyar Országi Minervában*, Pecz Gyula *A reformatio hajnala* címmel cikkezett róla 1848-ban a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, 1861-ben pedig Boross Mihály adott ki egy kis kötetet Pesten *A hitújítás bajnokai. Hús János a vértanú* címmel. Korábban, 1830-ban Toldy Ferenc a *Tudományos Gyűjteményben* cikkezett az *Ó-cseh literaturáról*, Horváth Cyril pedig vezető tanulmányt írt az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1896-os évfolyamába *Huszita emlékeink* címmel.

Kitűnő a kötet, folytatásért kiált. Igaza van a szerkesztők zárszavának: „Az itt felvetett kérdések újabb kutatások kiindulópontjai lesznek.” Igen, például Dobossy Lászlóról csak Kiss Gy. Csaba írt, Szalatnai Rezső és igen sokan mások nevei hiányoznak a névmutatóból.

Käfer István

LAKATOS Adél, *Kalocsai Kincsestár Válogatás a Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények egyházművészeti anyagából* (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 10) (Kalocsa 2015).

1988-ban nyílt meg az Érseki Kincstár és a főegyházmegye képző- és iparművészeti tárgyait bemutató állandó kiállítás a kalocsai székesegyházban. Az az-

óta eltelt 30 év alatt is sok változáson ment keresztül a XIX. század óta folyamatosan formálódó gyűjtemény. Az egyházmegyét alapító Szent István király emlékére megnyitott tárlat egyre növekvő érdeklődésnek örvendett. A papi hagyatékokból és egyes elnéptelenedő plébániákról származó tárgyak révén egyre gazdagabbá váló állomány méltó bemutatásának céljából a Kincstár 2002-ben új helyre költözött. Ettől az időtől kezdve működik Kalocsán muzeológusként, múzeumpedagógusként Lakatos Adél, a 2015-ben íródott és 2016-ra megjelent *Kincsestár* szerzője. Hosszú évek alapos, szakszerű, áldozatos munkájával dolgozta fel a gyűjtemény tárgyait. Eredményeit tudományos és népszerűsítő publikációk formájában tette ismertté, valamint tárlatvezetései és múzeumpedagógiai tevékenysége révén vitte közelebb a nagyközönséghez. A számos szép illusztrációval díszített kiadvány a gyűjtemény történetének bemutatását követően az egyes gyűjteményi egységeket veszi végig áttekintő ismertetéssel és egyes tárgyak kiemelésével. Élvezetes, figyelemfelkeltő magyarázatok kíséretében a látogató nem csupán a helyszínt járhatja be, hanem a távolból is felidézheti annak emlékezetes részleteit. A kiadvány hasznos segítséget nyújt a liturgikus tárgyak (ötvösművek, textíliák) világában való eligazodáshoz. Pillantást vethetünk a szakrális barokk és historizáló képzőművészeti alkotásokra, valamint egy külön gyűjtemény, az érseki díszalbumok színes világába is betekintést nyerhetünk. A bőséges irodalomjegyzékkel, szakszótárral kiegészített, angol és német nyelven egyaránt megjelentetett kiadvány kövendő példa lehet valamennyi egyházi gyűjtemény számára.

Kontsek Ildikó

ÚJABB REPREZENTATÍV KÖTET A LEGJELENTŐSEBB IKONOKRÓL
RUZSA György, *Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok*
(Pálos Fogadóközpont, Budapest 2017) 247 o.

A múlt év végén jelent meg Ruzsa György professzor igen nagy méretű könyve az ikonfestészetéről. Ebben a műben száz ikon egész oldalas, kitűnő, színes reprodukcióját láthatjuk. Az ikonfestészetnek szinte minden nagyobb régiójából találunk itt megkapó alkotásokat. A középkor kutatójaként számomra azért is figyelemre méltó e munka, mert árnyaltan elemzi a középkori ikonográfiai típusok továbbélését, változásait.

A bevezetőben a szerző az ikon fogalmát tisztázza. Kifejti, hogy a görög ikon szó tágabb értelemben bizánci jellegű szentképet, szűkebb értelemben a keleti kereszténység táblaképét jelenti. Felhívja a figyelmet Nagy Szent Bazileosz (†379) egyházatya szellemes meghatározására is: „Amit a szentbeszéd mond a fülnek, azt mutatja meg csendben az ikon.”

A szerző hosszan vitázik azzal a széles körben elterjedt nézettel, mely szerint az ikonok kizárólag kelethez kapcsolódnak. Hangsúlyozza, hogy az ikonkultusz keleten kétségkívül igen jelentős volt, de nyugaton is, különösen a korai korszakokban, kiemelkedő szerepet töltött be, és az ősi ikonszemlélet – párhuzamosan a kép másfajta értelmezésével – később is élt. Már a korai Rómában az ikonok igen nagy szerepet játszottak, több ikon is készült itt, sok közülük mind a mai napig látható. Ilyen például a Pantheon Istenszülő a gyermek Jézussal ikonja, mellyel kapcsolatban följegyezték, hogy az Istenszülő mintegy ikonjának képében vonult be a Pantheonba, amikor a régi Pantheont 609-ben Mária és minden vértanúk templomává szentelték föl. Itáliában az ikonkultusz évszázadokon át megmaradt, igaz, kissé megváltozott formában. Összefüggésbe hozható ezzel a római katolikus kegyképek története is. Nyugaton ma is nagy a figyelem, az érdeklődés és a tisztelet az ikonok és az ikon teológiája iránt. Katolikus egyházi körökben is jelentős kutatások folynak e téren. Említhetjük itt a német Gabriel Bunge, az osztrák Christoph Schönborn vagy az amerikai Robert Slesinski nevét. Magyarországon az ikonkutatás, illetve -gyűjtés igen korán kezdődött. Elsősorban Ipolyi Arnold (1823–1886) besztercebányai püspököt kell megemlítenünk, akinek ikongyűjteménye ma az esztergomi Keresztény Múzeumban látható (vö. Ruzsa Gy., *Ikonok az Ipolyi gyűjteményben*, in *Ipolyi Arnold Emlékkönyv*, Budapest 1989, 116-120; Uő, *Az ikongyűjtés kezdetei Magyarországon*, in *Posztbizánci közlemények II* [1995] 141-153). Ám az ikonfestészet kétségtelenül Bizáncban teljesedett ki, és a hozzá közel álló területek művészetében folytatódott a legmarkánsabban.

Az orosz ikon és az orosz avantgárd festészet első hallásra talán meglepő kapcsolatairól is olvashatunk a bevezetőben. Ruzsa professzor korábban már több tanulmányában foglalkozott ezzel a kérdéssel (*Az orosz avantgárd és az ikonfestészet*, in *Ars Hungarica* [1988] 1/79-82; *Влияние иконописи на абстрактно-геометрические тенденции в русском авангарде*, in *Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica XXI* [1990] 217-221).

Különösen érdekes és kevésbé kutatott területtel foglalkozik a Teológia, anyaghasználat, készítéstechnika című fejezet. Szinte minden felhasznált anyagnak nemcsak praktikus, hanem egyben mély, szimbolikus jelentése is van. A készítéstechnikánál például hangsúlyozza a szerző, hogy az ikon festésének egyik leglényegesebb teológiai vonatkozása az, hogy az ikonfestők az arcok megfestésénél mindig a sötétebb színeket vitték fel először, majd erre kerültek az egyre világosabb rétegek. Ezzel az ikonfestő a sötétből a világosság felé indul, a fény és a megvilágosodás felé halad. Az úgynevezett lendületvonal (dvizsók) is szorosan ehhez a kérdéshez kapcsolódik. Ezt a vékony, fehér vonalat gyors mozdulattal festették meg, és sohasem a látható fény-árnyék szabályai szerint. A dvizsók a belülről, a szentek megdicsőült testéből fakadó fényt érzékelteti.

Külön fejezetet szentel a kötet az orosz ikon magyar kapcsolatainak. Bemutatja a Kijevi Fejedelemségben élt három magyar fivér (Georgij Ugrin, azaz Magyar György, Mojszej Ugrin, azaz Magyar Mózes és Jefrem Ugrin, azaz Magyar Efrém) életrajzát és különös ikonográfiáját. Róluk a szerző több korábbi tanulmányában is olvashatunk (pl. *Borisz és Gleb ikonográfiájának néhány kérdése különös tekintettel a magyar vonatkozásokra*, in *Ars Hungarica* [1974] 2/409-422; *Magyar Mózes. Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja*, in *Vigilia* [1974] 7/454-455; *Русско-венгерские художественные отношения в средние века, XI-XIV века*, Москва 1975; *К иконографии Георгия Угриня*, in *Византийский временник* [1976] 219-227; *Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn*, in *Acta Historiae Artium* [1978] 297-304).

A képekhez írott kommentárok, műelemzések is igen érdekesek és olvasmányosak. Szinte mind a száz képhez kapcsolódik egy egész oldalas, első-sorban ikonográfiai és esztétikai szempontú bemutatás. Most csak egyet emelünk ki ezek közül, nevezetesen a 19. század második felében készült, Verhoturjei Szent Simeont ábrázoló ikonét. Az 1642-ben elhunyt szent hagiográfiáját még e század végén írták meg. Gazdag bojár családból származott, ám ő nyaranként elvonult a Tura folyó partjára, ahol buzgón imádkozott, és horgászásból élt. Így ábrázolják a bemutatott ikonon is. Télen ingyen készített ruhákat a falusiaknak. Sokat prédikált a voguloknak, akik egyébként a magyarság legközelebbi nyelvrokonai. A vogulok térítőjének és az Urál-vidék védőszentjének tartják. A szerző azt is ismerteti, hogy a szent hamvait 1929-ben vallásellenes propaganda céljaira adták át a tagili múzeumnak. Ám a múzeum igazgatóját komoly kritika érte, mert a kiállított szakrális tárgyak nagy száma inkább a vallásos szemlélet megerősödését segítette. A múzeum igazgatóját letartóztatták, s a hamvakat a jekatyerinburgi Uráli Vallásellenes Múzeumba vitték. Verhoturjei Szent Simeon hamvai ma a verhoturjei Szent Miklós-kolostorban nyugszanak.

Prokopp Mária

MEGSZÓLALÓ KÓDEXEINK

A Bakócz-graduálé hanganyaga az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kiadásában

A megújuló és új múzeumi terekkel is kiegészülő Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tavalyi megnyitóján és a Szakrális művészetek hetén a látogatók már hallhatták a Bakócz-graduálé dallamait a Schola Academica tolmácsolásában. A felemelő zenei élményekből fakadt az a gondolat, hogy a

kutatás szerint soha meg nem szólaltatott, kétkötetes, hatalmas díszkódex tételei cd formájában is meghallgathatóak legyenek.

A Schola Academica (karnagyai: Merczel György, Mizsei Zoltán és Héja Benedek) kezdeményezésére a kódex őrzőhelye, az Esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár kiadásában látott napvilágot a felvétel, mely az esztergomi bazilika Bakócz-kápolnájában készült, Németh János kanonok-plébános jóvoltából.

A Schola Academica kórus a Schola Hungarica utódaként, az egykori karnagy, Dobszay László halála után két évvel, 2013-ban jött létre a korábbi másik karnagy, Szendrei Janka jóváhagyásával. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének hallgatóiból és a Schola Hungarica egykori tagjaiból újraalakult együttes főleg gregorián zenét énekel.

A Schola Hungarica mintegy 60 lemezén számos gregorián ének hallható középkori magyar kódexekből, mindazonáltal kizárólag a Bakócz-graduálét bemutató felvétel eddig nem készült. A Schola Academica első lemezfelvételét ennek a – magyar zenetörténet számára is igen fontos – kódexnek szenteli. A közel ezer gregorián tételt tartalmazó forrás anyagából a válogatás két szempont alapján történt. Egyrészt izelítőt kívántak adni a graduálé zenei világából egy-egy fontosabb dallammal, másrészt magyar vonatkozású vagy magyar jellegzetességet mutató darabokat választottak.

A kódex – a cd belső borítóján is olvasható – rövid ismertetése zenetörténeti, valamint könyvtörténeti szempontból Kovács Andreának és Körmendy Kingának köszönhető.

„A Bakócz-graduálé a középkori magyar királyság zenei és könyvdíszítési kultúrájának egyik különleges emléke. A kétkötetes reneszánsz díszkódex liturgikus anyagát a 16. század első évtizedében, nagy valószínűséggel Bakócz Tamás esztergomi érsek, bíboros (1497–1521) megrendelésére állították össze. A graduálé díszítését 1514 után kezdték meg a budai könyvfestőműhelyben. Az első kötetben a többször belefestett püspöksüveges Bakócz-Erdődi családi címer, valamint a második kötetben Simon és Judás apostolok kiemelt ünnepe magyarázat lehet arra a feltételezésre, hogy a graduálét Bakócz Tamás unokaöccse, Erdődi Simon, későbbi zágrábi püspök (1518–1543) számára készítette és díszítette. A graduálé díszítése Bakócz Tamás halála (1521) után abbamaradt.” (Körmendy Kinga)

„A karácsonyi alleluja dallama, mely a középkori Magyarországon Esztergom és néhány tőle függő tradíció sajátja volt, külföldön ismeretlen. A nagycsütörtöki krizmaszentelést kísérő himnusz a Bakócz-graduáléban két igen ritka strófával bővült. Míg az alleluja nagyszombati visszaadását bevezető, ritkaságként számontartott trópus elsősorban esztergomi forrásokban szerepelt, addig a húsvéti körmeneti antifóna trópusa graduáléink kedvelt darabja volt, mely később népénekkönyvekben és többszólamú feldolgozás-

ban is megjelent. A főegyházmegye patrónusának és a magyar szenteknek a tiszteletére készült alleluják hazai alkotások. Adalbert szekvenciáját nagy valószínűséggel Esztergomban, Erzsébetét pedig Zágrábban állították össze. Ma kizárólag a Bakócz-graduáléból ismerjük dallamával együtt Szent Benedek böjti énekét.” (Kovács Andrea)

A grafika Szeder Balázs munkája, a fotókat Mudrák Attila készítette. Hangmérnök: Erdélyi Péter, gyártó: Media Pro Hungary Kft.

A lemez megvásárolható az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban (www.bibliotheca.hu), ahol a honlap *Kiadványaink* menüpontjában lehetőség van a behallgatásra is, a könyvtárba látogatva pedig megtekinthető a kódex és a gyűjtemény állandó, valamint időszakos kiállítása. A kétkötetes dískódex digitalizált változatában „lapozásra” is lehetőség nyílik a könyvtár honlapjának *Bibliotheca digitalis* oldalán.

Szalai Katalin

